

Το σύντομο Ειρμολογικό Μέλος στην έντυπη και την προφορική ψαλτική παράδοση (Παρατηρήσεις)

Γεωργίου Ι. Χατζηθεοδώρου,
Καθηγητού Μουσικής, τ. Γυμνασιάρχου

Η ανακοίνωσή μου αφορά βασικά μερικές παρατηρήσεις και διαπιστώσεις μου πάνω το σύντομο ειρμολογικό μέλος, όπως το γνωρίζουμε μέσα από την έντυπη και προφορική παράδοση.

Από τα τρία είδη (Γένη) της Ψαλτικής Μελοποιίας, θεωρώ ότι το σύντομο ειρμολογικό, λόγω συλλαβικής του μορφής και της έλλειψης μελωδικών πλατυασμών, είναι το αρχαιότερο και ίσως το γνησιότερο μέλος της εκκλησιαστικής μας μουσικής. Στη σκέψη αυτή οδηγούμαι επίσης και από το γεγονός ότι στο ειρμολογικό ψαλτικό είδος ανήκουν ιδιοματισμοί οι οποίοι διασώζουν τροπικές και μελικές συμπεριφορές ήχων που δεν είναι πλέον σήμερα σε χρήση και ασφαλώς μας παραπέμπουν στο α-

πώτατο παρελθόν της βυζαντινής μουσικής. Έστωσαν ως παραδείγματα τα αυτόμελα κοντάκια «Η Παρθένος σήμερον» και «Επεφάνης σήμερον, όπως επίσης και τα αυτόμελα προσόμοια «Εκ γαστρος ετέχθης προ Εωσφόρου» και «Αι αγγελικαί προπορεύεσθε δυνάμει». Ακόμα και η ένταξη, γενικότερα, στο ειρμολογικό είδος των διαφόρων προσομοίων που αποτελούν το πρότυπο πάνω στο οποίο προσαρμόζονται διαφορετικοί στίχοι τροπαρίων, καθώς και των τροπαρίων που ανήκουν σε άλλο ήχο και ψάλλονται με άλλο, δηλαδή των επεισάκτων, όπως επικράτησε σχετικά πρόσφατα και μάλλον αδόκιμα να λέγονται, μελών¹, είναι στοιχεία που συνηγορούν επιπρόσθετα στην εδραίωση αυτής μου της άποψης. Και τούτο γιατί τα μεν προσόμοια πιθανώς προέρχονται από παλαιότερες και σε ευρεία προφανώς χρήση προϋπάρχουσες του Χριστιανισμού μελωδίες, τα δε επείσακτα, όπως πιστεύω, είναι λάθος να θεωρούνται ως μέλη ξένα προς τον ήχο που παραδίδονται, γιατί απλούστατα απηχούν την πρακτική της αρχαίας ελληνικής μουσικής που ήθελε ο ίδιος τρόπος να ψάλλεται και στα τρία γνωστά γένη, δηλαδή το Διάτονο, το Χρώμα και το Εναρμόνιο. Δίνω ως παράδειγμα το κάθισμα «Τον Τάφον σου Σωτήρ» με παραλλαγμένες τις μαρτυρίες του, για να καταδειχθεί εκτός άλλων και η απόλυτη μελική συγγένειά του με τον πρώτο τετράφωνο ήχο, όπως τον γνωρίζουμε (Μουσικό παράδειγμα 1)².

¹ Ο όρος επείσακτα μέλη καθιερώθηκε πολύ αργά και μέσα από τις εργασίες του Μουσικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως μόλις από το 1900 και μετά (Βλ. «Παράρτημα Εκκλησιαστικής Αλήθειας Εργασίαι του εν τοις πατριαρχείοις εδρεύοντος...Εκκλησιαστικού Μουσικού Συλλόγου» 1900–1907).

² Στην πατρίδα μου, την Κάλυμνο και στα αντίστοιχα προσόμοια καθίσματα της Μ. Εβδομάδας, ο πλαγιασμός στη φράση «Σοι προσπίπτωμεν γίνεται» πάντα διατονικά, γεγονός που διασώζει την αρχαία παράδοση. (Βλ. Γεωργίου Χατζηθεοδώρου «Βυζαντινή Μεγάλη Εβδομάδα», Κάλυμνος 1988, στις σελ. 4 και 56).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ α. 1

Τὸν τὰ φον σου ζω ζήη

ἡ. α. η. ἦ. πα. < κ. ε.

Τὸν τὰ φον σου ζω ζήη ηρ. Γ. ρ. α. ζ. ι. ω. ω

τὰ ι. η. ρ. ο. υ. ν. τ. α. ἦ. ρ. ε. κ. ρ. ο. ι. ζ. η. α. ε. ρ. α. π. η. η. τ. ο. υ.

ο. φ. θ. ε. ε. ν. τ. ο. υ. α. δ. δ. ε. ρ. ο. υ. ἦ. ε. δ. ε. ρ. ο. ν.

ζ. ο. ο. κ. η. ρ. υ. ὑ. τ. ζ. ο. ν. τ. ο. ο. δ. ρ. ο. υ. ν. α. ι. ο. φ. ι. τ. η.

μ. Α. ν. α. α. σ. α. δ. ο. ι. ν. ἦ. ὁ. ε. ε. δ. ο. ρ. α. α.

δ. ο. κ. ε. ν. ζ. ο. ν. η. η. ρ. α. ρ. α. α. κ. α. δ. α. ι. ρ. ε. ζ. μ. η. ἦ.

σοι. π. ρ. ο. ο. π. ι. ι. π. ρ. ο. ο. μ. ε. ε. ν. φ. ρ. ο. ο. α. ν. α.

σ. τ. α. α. ν. ζ. ι. ε. κ. τ. α. φ. ο. υ. κ. α. ι. η. κ. α. ι. κ. α. ι. θ. ε.

ω. η. μ. ε. ν.

Μορφολογικά το σύντομο ειρμολογικό μέλος διακρίνεται από τα άλλα είδη με τα εξής χαρακτηριστικά: 1) είναι συλλαβικό με αντιστοιχία κειμένου και μουσικής, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων, μία προς μία, 2) Η συνήθης έκταση των μελωδιών του και ανάλογα με τον ήχο είναι μέσα στα πλαίσια μιας πέμπτης. Σπανίως δε και μόνο σε ορισμένους ήχους όπως π.χ. στον πλ.δ' φθάνει την επταφωνία, 3) Διαφοροποιείται χαρακτηριστικά σε ό,τι αφορά τη χρήση των συστημάτων από το στιχηραρικό είδος, 4) Χρησιμοποιεί συχνότερα τον μικτό ρυθμό, προκειμένου να προσαρμοστεί και να ανταποκριθεί στο τονικό ρυθμικό σύστημα, αφού ο τονισμός του είναι περισσότερο τονικός και ελάχιστα μουσικός, 5) η σύναξη περισσότερων των δύο μουσικών φθόγγων

σε ένα χρόνο (δίγοργα, τρίγοργα) είναι πιο σπάνια από ό,τι στα άλλα είδη, 6) ως εκ του συλλαβικού ρου χαρακτηρέα το μέλος αυτό ακολουθεί τονικά και καταληκτικά το νόημα του κειμένου με απόλυτα μεγαλύτερη ακρίβεια από ό,τι τα άλλα είδη, 7) η μελική του κίνηση απλή ως επί το πλείστον, έχει εντελώς δωρικά, αφηγηματικό χαρακτήρα, 8) η χρονική του αγωγή είναι σύντομη κλπ.

Έντυπη παράδοση – Αποκλίσεις

Τα έντυπα στα οποία καταγράφεται και καταχωρίζεται το σύντομο ειρμολογικό μέλος είναι κυρίως το Αναστασιατάριο και το Ειρμολόγιο. Ήδη από το πρώτο έντυπο Αναστασιατάριο Πέτρου Πελοποννησίου του 1820³, και το πρώτο έντυπο Ειρμολόγιο Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος του 1825⁴ βρίσκουμε καταχωρισμένα σύντομα ειρμολογικά μέλη, τα οποία συμπεριλαμβάνονται σ' αυτά σύμφωνα και με τα περιεχόμενο των αντιστοίχων κωδίκων της χειρόγραφης παράδοσης, όπως τη διέσωσε στο σημειογραφικό του σύστημα ο Πέτρος Πελοποννήσιος, καθώς και ο μαθητής του Πέτρος Βυζάντιος.

Οι επόμενες εκδόσεις του Αναστασιαταρίου, 1832⁵, 1839⁶, 1846⁷, 1855⁸ και του Ειρμολογίου 1839⁹ –περιορίζομαι στις

³ Σ' αυτή την έκδοση καταχωρούνται τα απόστιχα των ήχων γ', πλ.α', πλ.β', βαρέως και πλ.δ', οι αίνои των ήχων γ' και Βαρέως και σε όλους τους ήχους η στιχολογία του εσπερινού Πέτρου του Βυζαντίου. Πέραν δε αυτών και όπως αναφέρεται στον πρόλογο του βιβλίου «επρόσθεσαν εις το Αναστασιατάριον οι μονασιολογίωται διδάσκαλοι, οι εφευρεταί του νέου Συστήματος» όσα είχε «αφήσει απόνιστα ο αοίδιμος διδάσκαλος Πέτρος Πελοποννήσιος ο Λαμπαδάριος», δηλαδή τα «Θεός Κύριος», απολυτίκια, καθίσματα Κυριακών, υπακοές, αναβαθμούς, μακαρισμούς και σε ήχο β' τα εξαποστειλάρια των Κυριακών και το «υπερευλογημένη»

⁴ Εδώ καταχωρούνται επίσης οι ειρμοί των Κανόνων της Οκτωήχου και σε όλους τους ήχους κατανυκτικά του εσπερινού των Κυριακών, μαρτυρικά και νεκρώσμια της παρασκευής και του Σαββάτου

⁵ Εδώ καταχωρούνται επίσης τα τροπάρια των κανόνων της Οκτωήχου, τιμιωτέρες σε όλους τους ήχους, κατανυκτικά των Κυριακών της Μ.Τεσσαρακοστής, και συνεκδίδεται το «Σύντομον Αναστασιατάριον» Πέτρου Πελοποννησίου, το οποίο περιέχει σε σύντομο «ειρμολογικό δρόμο» τα Κεκραγάρια με τα στιχηρά, τα δογματικά δοξαστικά, τα απόστιχα του εσπερινού του Σαββάτου και τα πασαπνοάρια με τους αίνους της Κυριακής, σε κάθε ήχο

εντελώς πρώτες και κλασικές-, διάφορες Ανθολογίες¹⁰ ή Εγκόλπια που περιλαμβάνουν μέλη των ακολουθιών Εσπερινού, Όρθρου, Λειτουργίας, καθώς και εκδόσεις που περιέχουν ακολουθίες συγκεκρωμένης εκκλησιαστικής περιόδου, όπως π.χ. της Μεγάλης Εβδομάδας ή και ιδιαιτέρων ακολουθιών μυστηρίων κλπ, συμπληρώνουν και κωδικοποιούν ως ένα βαθμό το ρεπερτόριο του σύντομου ειρμολογικού μέλους, όπως το γνωρίζουμε στη σημερινή μουσική λειτουργική πράξη.

Παρά το ότι η πυκνότητα των μουσικών και ποιητικών συλλαβών δυσχεραίνει κάθε προσπάθεια μικρής ή μεγάλης, μελικής ή νοηματικής απόκλισης, από τις πρότυπες μελωδίες των ύμνων που έχουν καταχωρισθεί στις πρώτες έντυπες εκδόσεις-ομιλώ πάντα για τα Αναστασιματάρια και τα Ειρμολόγια- και ενώ φαινομενικά δεν παρατηρούνται σημαντικές μεταβολές, στην ουσία υπάρχουν αρκετές από έντυπο σε έντυπο. Μάλιστα σε μερικά από αυτά, που οι εκδότες τους-Σακελλαρίδης, Χριστόπουλος κ.ά.- θέλησαν σώνει και καλά να εφαρμόσουν στο σύντομο ειρμολογικό μέλος τον ενιαίο τετράσημο βασικά ρυθμό προκύπτουν σοβαρές διαφοροποιήσεις σε βαθμό που επηρεάζουν ση-

⁶ Στην τέταρτη έκδοση του Αναστασιματαρίου, από τον Ιωάννη Πρωτοψάλτη αυτή τη φορά, εκδίδονται οι σύντομες δοξολογίες σε όλους τους ήχους του Μανουήλ του Πρωτοψάλτη, κατά την παράδοση Πέτρου Πελοποννησίου.

⁷ Εδώ και οι Κανόνες των παρακλήσεων της Θεοτόκου και του Ακαθίστου.

⁸ Σ' αυτή την έκδοση του κυρίου, σύμφωνα με την ορολογία, βιβλίου του ειρμολογικού μέλους, μαζί με το αργό συνεκδίδεται επίσης και το «Σύντομον Ειρμολόγιον Πέτρου του Βυζαντινού», το οποίο περιέχει εκτός βέβαια τα «Θεός Κύριος» και τα καθίσματα που βρίσκονται και στα Αναστασιματάρια, ειρμούς των κανόνων κατ' ήχον, και τα κατ' ήχον προσόμοια, τα προσόμοια του Πάσχα, ακολουθίας εις τεθνεώτας, και σε μελοποίηση του Χουρμουζίου τη στιχολογία των αίνων κατ' ήχον.

⁹ Σ' αυτήν την έκδοση εκτός των προαναφερθέντων στην πρώτη έκδοση του Ειρμολογίου, εκδίδονται πλήρεις Κανόνες του ενιαυτού, Τριωδίου, Πεντηκοσταρίου και τα προσόμοια εξαποστειλάρια εορτών.

¹⁰ Επισημαίνω ως αρχέτυπο για την έντυπη παράδοση της βυζαντινής μουσικής και την πρώτη και τρίτη έκδοση της Ανθολογίας του Χουρμουζίου (1824 και 1837 αντίστοιχα) στην οποία ο Διδάσκαλος συμπεριέλαβε εκτός των προαναφερθέντων τα ψαλλόμενα στην τάξη του Εωθινού Ευαγγελίου, το «Σήμερον σωτηρία» σε όλους τους ήχους, τα σύντομα προκείμενα της εβδομάδος και τα τυπικά της λειτουργίας. Αναφέρω επίσης και τη δεύτερη έκδοση του Δοξασταρίου του Πέτρου Πελοποννησίου του έτους 1835 όπου καταχωρείται και η «Ακολουθία των Αγίων και Παναχράντων Παθών, του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού, συντεθείσα παρά Γρηγορίου Πρωτοψάλτου ειρμολογικώς».

μαντικά, την όλη απόδοση και ιδιαίτερα την ενότητα της Ψαλτικής Τέχνης, σ' αυτό το είδος της ψαλμώδησης

Οι αποκλίσεις αυτές προκύπτουν, όπως άλλωστε ομολογείται και στις προμετωπίδες των περισσότερων εντύπων, από προσπάθεια, «βελτιώσεως», «ρυθμίσεως», «διαρρυθμίσεως» «καλλωπισμού», «απόδοσης κατά το γνήσιον ύφος της μεγάλης του Χριστού εκκλησίας» ή «κατά την απόδοσιν» του τάδε εκτελεστή. Αφορούν δε κυρίως στον κατά το νόημα τονισμό και απόδοση των ύμνων, τη μετρική ομαλοποίηση του ρυθμού, τις ενδιάμεσες καταλήξεις και στάσεις, καθώς και την ερμηνεία και εκφορά της ποιότητας των χαρακτήρων και την απόδοση γενικότερα των μουσικών σχημάτων και θέσεων. Έτσι, βλέπομε επί παραδείγματι τον πολύ μικρό ύμνο, από το πρώτο αντίφωνο του Όρθρου στον πλάγιο του δ' ήχο, «Εκ νεότητός μου ο εχθρός με πειράζει» με διαφορές σε καταλήξεις, στάσεις, χρωματισμούς κλπ. σε κλασικές εκδόσεις Αναστασιματαρίων, όπως του 1820, του 1832, του 1846, 1865, και του 1866. Εννοείται ότι τα ίδια συμβαίνουν και σε μεταγενέστερες εκδόσεις (Μουσικό Παράδειγμα 2)¹¹.

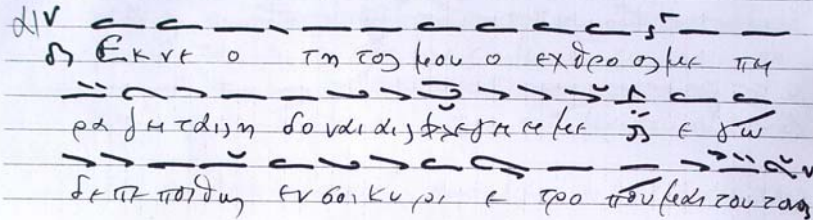
¹¹ Τα σημεία που είναι εντονότερα μαυρισμένα στα παραδείγματα, δείχνουν τη διαφοροποίηση του μέλους από την αρχική έκδοση.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2ο

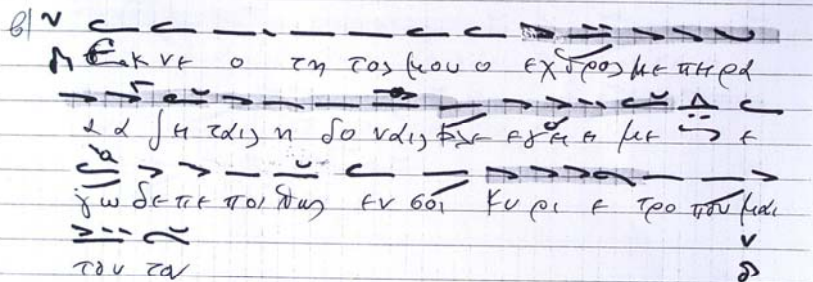
ΕΚ ΝΕΟΤΗΤΟΣ ΜΟΥ

(Από το "Ανεστρεφόμενον" Π. Ψ. εκδ. 1820, σελ. 225)

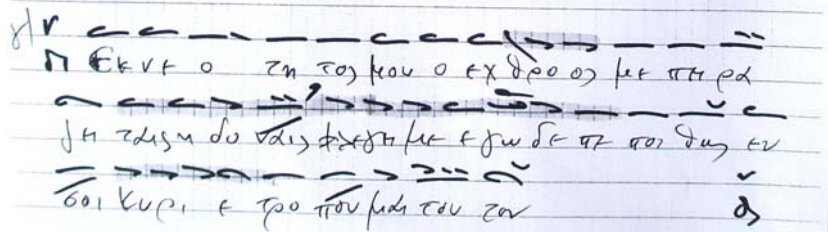
·Ή·Χ·ο· ρ· ρ· ρ· Ν·4·2

Δ|ν

(Από το "Ανεστρεφόμενον" Π. Ψ. εκδ. 1832 (α), 316)

Β|ν

(Από το "Ανεστρεφόμενον" Π. Ψ. εκδ. 1846, σελ. 391)

γ|ν

(Δύο το "Αντανακταριον" των προφ. κ. κ. 1865, σελ. 447)

δ) Έκ νε ο τη τοz μου ο εχθροz με τη
 ρα αα φα ταz η δο ναz φρε φα με εγω δε πε
 ποι θυ εν σοι ευ ρι ετρο του μελτεν ου τον

(Αντι το "Αντανακταριον": Αντι κ. κ. 1866, σελ. 339)

ε) Έκ νε ο τη τοz μου ο εχθροz με τη
 ρα αα φα ταz η δο ναz φρε φα με
 με εγω δε πε ποι θυ εν σοι ευ ρι ε
 τρο του μελτεν ου τον

Στο Ειρμολόγιο, υπάρχουν τα λεγόμενα προσόμοια και βέβαια οι ειρμοί και όλοι οι άλλοι ύμνοι που αποτελούν μελικά πρότυπα για μεγάλο πλήθος άλλων. Κανονικά τα πρότυπα αυτά δεν θα έπρεπε να παρουσιάζουν διαφορές από έκδοση σε έκδοση. Όμως συμβαίνει το αντίθετο, με αποτέλεσμα ορισμένα από αυτά να παρουσιάζουν αποκλίσεις που δεν αφορούν μόνο ό,τι μπορεί να προκύψει από τη διαφορετική απόδοση κάποιου από τα σημεία ποιότητας ή τονισμού, αλλά πολύ περισσότερο. Δίνω ως παράδειγμα το προσόμοιο «Αι αγγελικαί προπορεύεσθε δυνάμεις» που λόγω του εντελώς ιδιωματικού μελικού του χαρακτήρα δεν θα έπρεπε να παρουσιάζει καμιά διαφορά. Παρ' όλα αυτά και σ' αυτό παρατηρούνται τόσες διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο εκδόσεων Ειρμολογίων, του Χουρμουζίου 1825 και του Ιωάννου 1839, ώστε να δείχνει, ιδιαίτερα στο δεύτερό του μέρος πως πρόκειται για διαφορετικό άσμα (Μουσικό παράδειγμα 3).

ПАРАДІГМА 4. 3

A: $\lambda_{\text{H}} \rightarrow \lambda_{\text{H}}' \text{ (προσφωσισμ)} \text{ (προσφωσισμ)}$

Самое 20 "Греховидион" хрупковидно т.д. 1825, 62, 157-8

$$\frac{\partial}{\partial x} \frac{\partial}{\partial y} = \frac{\partial^2}{\partial x \partial y}$$

ΑΙ ΔΥΣΤΙ ΚΑΙ ΠΡΟΠΟΡΕΥ ΕΘΕΔΟΥ ΝΑ ΔΕΙΝ
 ΟΙ ΕΝ ΒΗΝΔΕ ΕΦΕΤΟΙ ΜΑΘΑΖΕΤΕΝ ΦΑΔΕΝΕΝ
 Ο ΛΟΓΟΣ ΕΔΕΓΕΝΕΤΑΙ Η ΒΟΦΙ Δ ΠΡΟΕΡ
 ΕΚΕΤΑΙ ΕΑΧΟΥΑ ΕΘΕΔΕΦΟΝ Η ΕΚΕΧΥ ΟΙ Δ
 ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΑΡΕΝ ΤΗΣ ΘΕ Ο ΤΟ ΚΟΥ ΕΧΟΙ ΕΙ ΠΩ
 ΕΤΕΝ ΕΥΔΟΡΥΝΕΤΕΝ Ο ΕΥΔΑΝ ΘΕ Ο ΟΥ Η
 ΜΕΝ ΤΟ ΣΤΑ Δ ΕΘΕ

(Από το "Ερμηνεύον" του Νικηταρά, 1839, σελ. 458)

[illegible]

61 d e1 r m v x d e1 v r m θ r e o z o k o u x d i
 e1 r m v e1 e1 v x d e1 k e1 v o e1 d u v θ r
 o o u k e1 v d e o { d d 607 i i

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα και μάλιστα εντελώς αντιπροσωπευτικό, απόκλισης του ειρμολογικού μέλους από έντυπο σε έντυπο θεωρώ τον Κανόνα του Ακαθίστου Ύμνου, αφού σ' αυτόν συναντούμε από έκδοση σε έκδοση, διαφορές όχι μόνο μεταξύ των ειρμών των ωδών, αλλά και από τροπάρι σε τροπάρι της κάθε ωδής.

Σημειώνω και αυτό είναι χαρακτηριστικό, ότι οι μεγαλύτερες αποκλίσεις παρατηρούνται σε έντυπα που αποτυπώνουν την απόδοση ιδιαίτερα διακεκριμένων εκτελεστών, όπως π.χ. του περιφώνου πρωτοψάλτη, Κωνσταντίνου του Βυζαντίου που σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες, όχι μόνο εξέφραζε ως αυθεντία τη γνήσια πατριαρχική παράδοση, αλλά ήταν και ο τελευταίος πρωτοψάλτης που έψαλλε με το παλιό σύστημα γραφής. Τώρα, ποια τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και πόση αρχαία γνησιότητα διατηρεί αυτή η πολυδιαφημισμένη πατριαρχική μουσική ψαλτική παράδοση, είναι κάτι που δεν είναι του παρόντος να αναλυθεί, αν και κάποτε θα πρέπει να αποτελέσει θέμα μουσικολογικού Συνεδρίου. Πάντως προξενεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι σε όλα τα παραπάνω έντυπα ο μελοποιός τους είναι ο ίδιος, δηλαδή ο Πέτρος Πελοποννήσιος και ο Πέτρος Βυζάντιος, καθώς και οι τρεις διδάσκαλοι εφευρέτες της Νέας Μεθόδου, και όπως τουλάχιστον δηλώνεται με έμφαση στις προμετωπίδες τους, όλα εκπροσωπούν τη γνήσια μουσική παράδοση της Εκκλησίας μας.

Από μελικής απόψεως, το σύντομο ειρμολογικό μέλος συγγρινόμενο με τα άλλα είδη είναι, αυτονόητα, πιο απλό και δείχνει εντελώς αυτοτελές, όμως στην πραγματικότητα διατηρεί πολλά στοιχεία από το αργό, ίσως δε και από το στιχηραρικό, γιατί όπως δείχνουν τα πράγματα τόσο το αργό νέο στιχηραρικό, όσο και το αντίστοιχο ειρμολογικό –ιδίως αυτό– δεν είναι στην ουσία άλλο, παρά επέκταση του συντόμου με διπλασιασμό κυρίως της χρονικής αξίας των χαρακτήρων και διαπλάτυνση του στιχηραρικού μέλους με τη χρήση συντετμημένων ως επί το πλείστον θέσεων από το παλιό στιχηραρικό, έστω και εάν στη συνέχεια με το νόμο της εξέλιξης και της επιτήδευσης διαχωρίστηκαν από αυτό.

Έτσι, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η σημειογραφική παράσταση του ειρμολογικού μέλους διατηρεί, ιδεογραφικά και σε ορισμένα σημεία, άμεσες σχέσεις και ομοιότητες με την παράσταση μελών, του αργού ειρμολογικού και στιχηραρικού μέλους. Έστωσαν ως παράδειγμα, από τα ειρμολογικά μέλη οι καταβασί-

ες των Χριστουγέννων, της Υπαπαντής και σχεδόν όλες οι άλλες. Για τα σύντομα ειρμολογικά μέλη, τα προερχόμενα από το στιχηραρικό, τα στιχηρά «Χαίρε Σιών αγία», «Δόξα σοι Χριστέ Σωτήρ», «Ψαλμοίς και ύμνοις» και «Ω Δέσποτα των απάντων» του πλ.δ' ήχου στη σημερινή γραφή, στη γραφή του Πέτρου και στην προ αυτού (Μουσικό παράδειγμα 4).

[illegible]

Εννοείται πως για να το αντιληφθούμε πληρέστερα, ασφαλώς χρειάζεται να αφαιρέσουμε από τη σκέψη και το μάτι μας και να απλοποιήσουμε με χρονική και τονική σύντμηση ορισμένα φωνητικά και χρονικά σημεία και βέβαια άφωνες υποστάσεις. Τα λέω όλα αυτά, γιατί κάπου θέλω να καταλήξω σχετικά με τη σχέση γραπτής και προφορικής παράδοσης που θα ανα-

πτύξω στη συνέχεια, η οποία παράλληλα με οδηγεί στην επισήμανση ενός άλλου είδους που δείχνει να παρεμβάλλεται μεταξύ στιχηραρικού και ειρμολογικού μέλους που για πρώτη φορά από όσο τουλάχιστον γνωρίζω, κατατίθεται ως άποψη για κρίση και εξηγούμαι.

Η προφορική παράδοση

Είπα παραπάνω ότι το σύντομο ειρμολογικό μέλος ξεκινώντας από τους απώτατους χρόνους του χριστιανισμού, έφθασε σε μας, κυρίως μέσα από την προφορική παράδοση, η οποία και μας το παρέδωσε σε βαθμό τελειότητας που υπερβαίνει σαφώς εκείνον της γραπτής η οποία μόλις πρόσφατα άρχισε να το καταγράφει, ενώ παράλληλα αυτό συνέχιζε την εξελικτική του πορεία μέχρι και σήμερα. Συνέβη δηλαδή και εδώ ό,τι και στη δημοτική μας μουσική που πέραν του ότι καμιά μουσική γραφή δεν στάθηκε ικανή να την αποτυπώσει επακριβώς, όσο περισσότερο υπήρχε αδέσμευτη από κάθε γραπτή ή και από άλλα μέσα, αποτύπωση, τόσο διέφευγε την στατικότητα, την τυποποίηση, το στυλιζάρισμα και συνεχώς βελτιωνόταν.

Πράγματι εάν ακούσαμε ψαλλόμενα σύντομα ειρμολογικά μέλη θα διακρίνομε διαφορές όταν εκτελούνται από διαφθέρας από αυτά που ψάλλονται εντελώς ελεύθερα από μνήμης, ή αλλιώς στηριζόμενα απλά στην προφορική παράδοση. Δεν αναφερόμαι βέβαια στις παραφθορές ή και στα λάθη που πιθανόν μπορούν να προκύψουν λόγω αδυναμίας μνήμης ή και άγνοιας των ερμηνευτών. Μιλώ για την ιδιαίτερη έκφραση, τη δυναμική, την άνεση και ελευθερία που διακρίνει τον ψάλλοντα από στήθους τα μέλη αυτά και τούτο, γιατί αδέσμευτος από την γραπτή αποτύπωση τους τα ερμηνεύει με αμεσότητα και εκ βάθους. Δεν είναι άλλωστε δίχως αιτία η απαίτηση προς τους πρωτοψάλτες, παλιότερα, να ψάλλουν τα πάντα από στήθους.

Πάντως είναι αξιοσημείωτο, ότι εάν παραβάλομε τα σύντομα ειρμολογικά μέλη με τη γραφή του Πέτρου Πελοποννησί-

ου και τον τρόπο απόδοσης τους με την προφορική παράδοση, θα διαπιστώσουμε ότι με αυτή διατηρείται περισσότερο η πιστότητα του μουσικού κειμένου και το απέριττο στην έκφραση της μελωδικής γραμμής του μεγάλου Δασκάλου. Άλλωστε και στο στιχηραρικό είδος κατά τη μεταγραφή –εξήγηση των μελών από τη γραφή του Πέτρου στη σημερινή, παρατηρούνται διαφορές ήδη από το πρώτο έντυπο, ενώ στην προφορική παράδοση όπως θα εξηγήσω και πιο κάτω η απόδοση του μέλους, γνησιότερη είναι πιο κοντά στη γραμμή η και το πνεύμα του παραπάνω μελοποιού.

Σημειώνω εντελώς συνοπτικά για να με πάρει ο χρόνος μερικά τεχνικά στοιχεία που κάνουν τη διαφορά και μπορεί κανείς να τα διακρίνει με σχετική ευχέρεια στην προφορική παράδοση του ειρμολογικού μέλους: α) η απλούστευση των μουσικών γραμμών, β) αποφυγή απότομης αυξομειώσης ύψους, γ) περιορισμός της τονικής έκτασης των μελών, δ) περιορισμός χρησιμοποίησης αφεστώτων διαστημάτων, ε) αποφυγή ενδιαμέσων πολλών χρωματισμών, στ) έντονος τονισμός των τονιζομένων μερών του κειμένου, ζ) ταχύτερη χρονική αγωγή, η) διατήρηση του γνωστού χαρακτηριστικού μουσικού παρατονισμού στην τελική κατάληξη που σημειώνεται με *ολίγον ψηφιστόν* και στη συνέχεια δύο *αποστρόφους*, αφού πολύ σωστά το *ολίγον* με το *ψηφιστόν* βρίσκεται μεν σε πιο ψηλό τονικά σημείο αλλά είναι σε άρση, η) ελευθερία απόδοσης στην έκφραση νοημάτων με ή χωρίς τη χρήση πρόσθετης δημιουργίας κάποιας μικρής θέσης, θ) ομαλοποίηση και στρογγυλοποίηση των μουσικών γραμμών, ι) συχνή χρήση του *συνεχούς ελαφρού* και της *υπορροής*, ια) μεγαλύτερη χρήση κλισάντι της φωνής, ιβ) απαλοιφή χρόνων διαρκείας, ιγ) πραγματοποίηση των καταλήξεων, όπου εκτός από το νόημα του κειμένου οδηγεί τον παραδοσιακό εκτελεστή το μουσικό ένστικτο και η ευκολία της φωνής και τέλος ισότητα στη δυναμικής των χαρακτήρων κ.α. Παρακαλώ ακούστε τρία ηχητικά δείγματα υπερηλίκων παλιών πρακτικών ψαλτών –όλοι πάνω από τα ενενήντα για να αντιληφθείτε και στην πράξη αυτά που σας παρα-

θέτω¹². Στο σημείο αυτό επισημαίνω ότι επιτυγχάνεται με τον τρόπο της απόδοσης των ειρμολογικών μελών με απλό χρόνο και όχι συνεπτυγμένο που στις ημέρες μας εντελώς λανθασμένα και εκτός παραδόσης, έχει πάρει ουσιαστικά γενικό χαρακτήρα όχι μόνο για τα ειρμολογικά αλλά για όλα τα είδη των μελών της βυζαντινής μουσικής, αλλά αυτό αποτελεί άλλο θέμα που χρειάζεται ειδική διεξοδική συζήτηση. Πέραν από τα παραπάνω στην προφορική παράδοση διατηρούνται και ορισμένες σωστές αποδόσεις των μελών σύμφωνα με τις προσταγές και τα ιδιώματα του κάθε ήχου, όπως π.χ. στον ειρμό «Σταυρόν χαράξας Μωσής» που στη λέξη «Μωσής» και «ράβδω» καταλήγει στον Δι ενώ στη γραπτή η κατάληξη γίνεται στον Κε, παρά το ότι πρόκειται ήχο πλ.δ' του τετάρτου και όχι Τρίτου¹³. Επίσης οι έλξεις **και κυρίως, το και σπουδαιότερο, η απόδοση όλων των παλιών μικρών αφώνων υποστάσεων που η γραπτή παράδοση καλώς ή κακώς και για λόγους ευκόλυνσης της μάθησης κατήργησε**. Έστω ως απλό παράδειγμα η διαφορά απόδοσης του «Τη Υπερμάχω» κατά την προφορική παράδοση και όπως μας παραδόθηκε γραπτά, και εντελώς μετροφωνικά στο Ειρμολόγιο του Χουρμουζίου της έκδοσης του 1825 (Μουσικό παράδειγμα 5).

¹² Τα ηχητικά δείγματα ήταν το «εκ νεότητός μου». Ακούστηκαν στον ίδιο ύμνο διαδοχικά οι : Ελευθέριος Χατζηλάρης (Λέρος), ετών 97, Στεφανής Βαβλάς (Κάλυμνος), ετών 93 και Γεώργιος Στεφασαδούρος (Κάλυμνος) ετών 87. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι τρεις έψαλλαν τον ύμνο πανομοιότυπα, με κατάληξη στη φράση «ταις ηδοναίς φλέγει με» στον Νη, αντί του Βου ή του Δι που συναντούμε στα βιβλία.

¹³ Βλ. Ειρμολόγιο Χουρμουζίου, εκδ. 1825, σελ. 124.

ΠΑΡΑΘΕΙΜΑ 4ο. Γ

Τὴν παρβαίχω

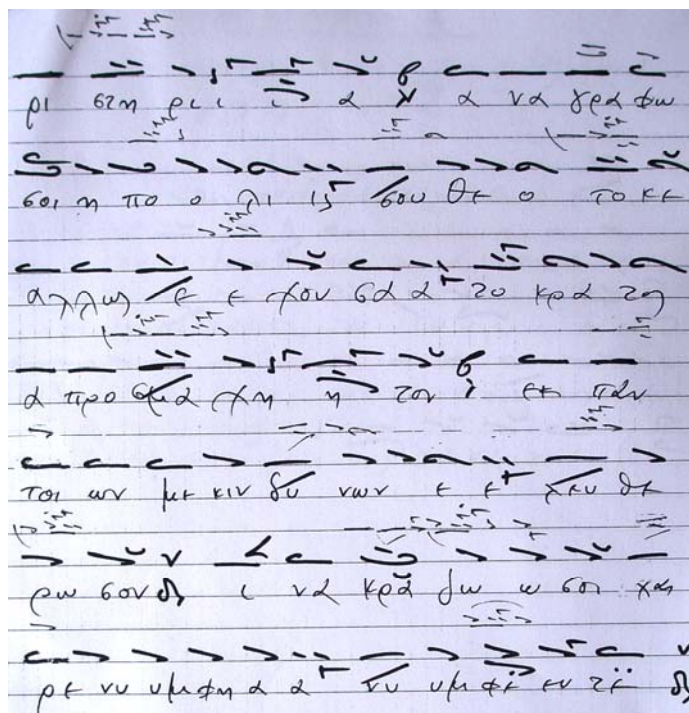
· Η/Χη Στ ββ Νγ ρ

(Από το Ερμολόγιο Κορυμφίου εκδ. 1825, σελ. 141α)

Τὴν παρβαίχω στεφάνω τὴν
 νὺν ἐν χαρί, σὺν ριι δ δ νδ ρρ
 φωβοίη ποχ, σὺν θεο το κτ δ
 ἀλλω, ἐχούδ το κρδ το δ προ δ
 ἀνυζὸν ἐκ παντὸς ἀν με κινδὺ νυν
 ἐλευθερωσόν δ, ι νδ κρδω ω βοι
 χαίρε νυ υμῶν το υμῶν ρ

(Από την προφορική παράδοση της Κρήτης)

Τὴν παρβαίχω στεφάνω τὴν
 νὺν ἐν χαρί, σὺν ριι δ δ νδ ρρ
 φωβοίη ποχ, σὺν θεο το κτ δ
 ἀλλω, ἐχούδ το κρδ το δ προ δ
 ἀνυζὸν ἐκ παντὸς ἀν με κινδὺ νυν
 ἐλευθερωσόν δ, ι νδ κρδω ω βοι
 χαίρε νυ υμῶν το υμῶν ρ

Εδώ σημειώνω ότι σε νεώτερες βασικά εκδόσεις περισσότερο, όπως π.χ. του Κ. Πρίγγου, του Αθ. Καραμάνη, και άλλων, διαφαίνεται σαφώς η προσπάθεια καταγραφής της προφορικής παράδοσης κατά τρόπο που όπως θα λέγαμε μεταφορικά, ενώνει τον προφορικό λόγο με τον γραπτό και εδώ ακριβώς στηρίζεται και η γενικότητα της αποδοχής τους. Πρόδρομος σ' αυτήν την προσπάθεια μπορεί επίσης να θεωρηθεί και ο εκτός πατριαρχικού κλίματος περιφημος πρωτοψάλτης Σμύρνης, Νικόλαος.

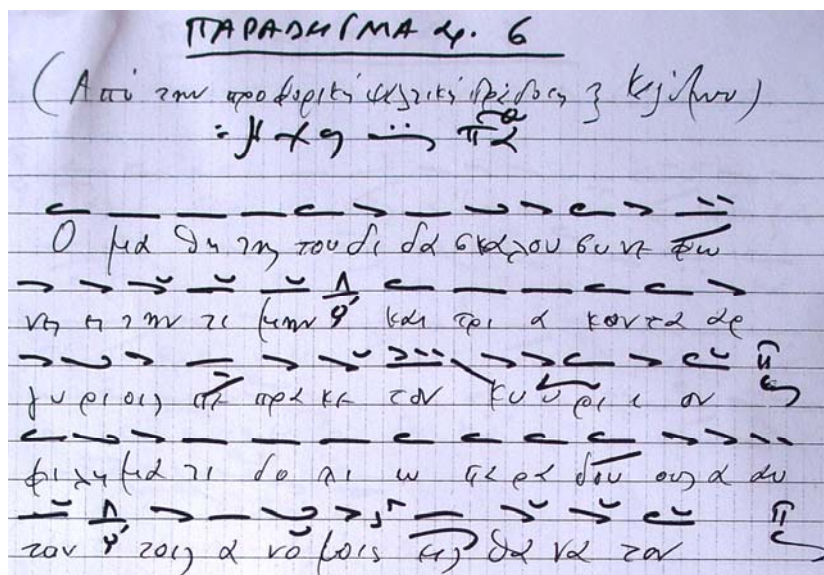
Σχετικά όμως με την έννοια **σύντομο μέλος** και την ταύτισή του με το ειρμολογικό ψαλτικό είδος, παρατηρώ τα εξής. Όταν έλεγαν οι παλαιοί ειρμολογικό είδος, βασικά εννοούσαν το αργό ειρμολογικό. Σ' αυτό είναι απόλυτα σαφής ο Απόστολος Κώνστας, που γράφει στην «Τεχνολογία» του ότι «*Έχει δε έκαστον μέλος των ήχων χρόνους ήγουν δρόμους τέσσαρας. ο μεν εις ταχύς, ώσπερ τυπικά ή ωςάν θού Κύριε και τοιούτα. Ο δε δεύτερος χρόνος ειρμολογικός, ώσπερ Κύριε εκέκραξα ή καταβασίαι και τοιούτων όμοια*». Ο Χρύσανθος, πάλι, γράφει ότι και τα ειρμολογικά μέλη μπορούν να είναι σύντομα ή αργά. Σήμερα όλα

τα σύντομα μέλη ή αλλιώς τα συλλαβικά, τα χαρακτηρίζουμε συλλήβδην ειρμολογικά, έστω και εάν δεν ανήκουν στις κατηγορίες μελών που προσδιορίζονται ως ειρμολογικά, δηλαδή όσα μέλη περιέχει το ειρμολόγιο. Άρα, σύμφωνα με τον Απόστολο Κώνστα ο **σύντομος** είναι ένας συγκεκριμένος δρόμος –όχι πάντως ειρμολογικός– που έχει σχέση με την αντιστοιχία κειμένου και μουσικής και με τον οποίο μπορούν να ψαλούν όλα τα μέλη ενός ήχου, ενώ εμείς διαχωρίζουμε τα μέλη σύμφωνα με τη μελική τους συμπεριφορά κυρίως σε ό,τι αφορά τους δεσπίζοντες φθόγγους και τις καταλήξεις και δευτερευόντως ως προς την αντιστοιχία κειμένου και μουσικής, ακολουθώντας ασφαλώς από το Χρυσάνθο που αναφέρει ότι « *το ειρμολογικό μέλος διαφέρει από το στιχηραρικό, κατά τους δεσπίζοντας φθόγγους και τας καταλήξεις, και κατά την αγωγήν του χρόνου* –εννοεί ότι είναι σύντομη». Επομένως, εάν ερμηνεύω σωστά τον Κώνστα και εάν αυτός θεωρηθεί αξιόπιστος υπάρχει κάποια ασάφεια στους σημερινούς προσδιορισμούς.

Το θέμα που προκύπτει στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι στην προφορική κυρίως παράδοση αλλά και στη γραπτή και παρά τη ρητή γνώμη του Χρυσάνθου που αποφαίνεται ότι τα στιχηραρικά μέλη «*ζητούσιν αγωγήν χρόνου βραδείαν*», τα περισσότερα στιχηραρικά μέλη ψάλλονται με ταχεία αγωγή χρόνου, με αποτέλεσμα να απλουστεύονται εκ των πραγμάτων μελικά έτσι που να προσομοιάζουν, με την εντελώς μετροφωνική απόδοση της γραφής του Πέτρου. Πέραν αυτού με τον τρόπο αυτό βλέπομε στιχηραρικά μέλη να έχουν συμπεριφορές μελικές και συντμήσεις χρονικές παρμένες από το καθαρά ειρμολογικό μέλος. Το αντίθετο συμβαίνει στο σύντομο ειρμολογικό μέλος που σε πολλές περιπτώσεις συναντούμε μέλη με επεκτάσεις μικρές έστω, αλλά που σαφώς ανήκουν στο στιχηραρικό μέλος. Π.χ. στο Αναστασιατάριο του Αντωνίου της έκδοσης του 1866 είναι συνήθης αυτή η ανάμιξη ειρμολογικών και στιχηραρικών θέσεων¹⁴. Άλ-

¹⁴ Βλ. «Νέον Αναστασιατάριον μελοποιηθέν παρά του μουσικοδιδασκάλου Λαμπαδαρίου Πέτρου του Πελοποννησίου. Συνταχθέν δε κατά το ύφος της του Χριστού Μ.Εκκλησίας παρά του μουσικολογιώτατου Λαμπαδαρίου Αντωνίου του εξ Αδριανού, εν Κωνσταντινουπόλει 1866

λωστε και ο πολύ ταχύς δρόμος της καθημερινής εκτέλεσης των στιχηραρικών κυρίως ύμνων που καθιερώθηκε στην πατριαρχική παράδοση και αποτελεί ένα από τα σπουδαία χαρακτηριστικά του ύφους της, καθώς και στις Μονές Αγίου Όρους (ήδη μας παρουσίασε ο κ. Αλυγιζάκης στη χθεσινή ανακοίνωσή του που είχε θέμα: «Χαρακτηριστικές περιπτώσεις ιδιομορφιών του Στιχηραρικού Μέλους» σχετικά δείγματα με χαρακτηριστική συντόμευση του στιχηραρικού μέλους, από ζωντανή ηχογράφηση πατέρων της Ι. Μονής Διονυσίου), Πάτμου, Δωδεκανήσου κ.λπ., νομίζω πως μας οδηγεί προς αυτή την κατεύθυνση. Στο σημείο αυτό παρακαλώ να ακούσετε ένα ύμνο από τα αντίφωνα της Μ.Πέμπτης σύμφωνα με τη σύντομη παραδοσιακή τους απόδοση στην Κάλυμνο (Μουσικό Παράδειγμα 6)¹⁵.

Πιο ειδικά για τη σύντομη αυτή απόδοση του στιχηραρικού μέλους, με ανάμιξη καθαρά ειρμολογικών θέσεων, βλέπε στο βιβλίο μου «Βυζαντινή Μεγάλη Εβδομάδα», Κάλυμνος 1988, όπου αποτυπώνεται σε μεγάλο βαθμό και η ψαλτική παράδοση της Καλύμνου.

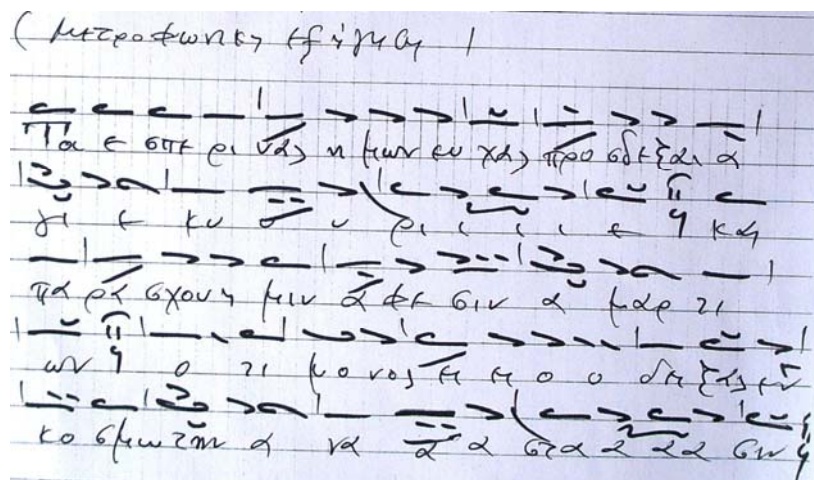
¹⁵ Ψάλλει ο πρωτοψάλτης του μητροπολιτικού ναού Καλύμνου κ. Σακελλάρης Τρικοίλης.

Συμπερασματικά, λοιπόν, και ως προβληματισμό για περαιτέρω έρευνα βάζω το ερώτημα: Μήπως αυτός ο ταχύς δρόμος ψαλσίματος, ιδίως μέσα στην προφορική παράδοση αφορά ένα άλλο δυσδιάκριτο παρεμφρές ψαλτικό είδος-μικτό θα το ονόμαζα- που σε ότι αφορά την αγωγή και τα σχετικά μελικά ιδιώματα και τις συμπεριφορές, βρίσκεται μεταξύ στιχηραρικού και ειρμολογικού μέλους, ο προσδιορισμός του οποίου δεν ξεκαθαρίστηκε εντελώς όπως και τόσα άλλα, στην πράξη και θεωρία του Νέου Συστήματος των τριών Διδασκάλων, πλην όμως διατηρήθηκε στην προφορική παράδοση; Μήπως, τέλος, την ύπαρξή του μας την υποδεικνύει αυτή αύτη η γραφή του Πέτρου στο νέο Αναστασιατάριό του που εάν την ερμηνεύομε εντελώς μετροφωνικά και δίχως τις υποτιθέμενες προσθήκες χρόνου εκεί που δεν βλέπομε, διαπιστώνεται πολύ εύκολα η ανάμιξη συλλαβικών ειρμολογικών μουσικών φράσεων με στιχηραρικές; (Μουσικό Παράδειγμα 7).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 4. 7

(Από το Αρσενολογικό Ε. 4720 παλαιό Χ. 4. Ε. 13, Ε. 970)

π
 9 Τ2, ε εσε ρι νά, η κιν κιν τ2 προ εδε ζ2
 α γι ε κυ υ υ ρι ε ε κ2
 η2 ρ2 εχου η κιν α εε61 ιν α κερ2ι υν
 ο 2ι κιν κιν ε ο δ2ι ε22 εν εο εφιν 2ιν α
 ν2 α α εε2 α 61ν

Προσωπικά, πιστεύω πως ναι, και συμφωνώ με τους παλιούς και καλούς γνώστες της προφορικής παράδοσης, γέρους ψαλτάδες της πατρίδας μου, της Καλύμνου, οι οποίοι όταν ψάλλουν με αυτό τον δρόμο λένε χαρακτηριστικά ότι «τρώνε χρόνους».-

Τελειώνω με τη σκέψη ότι εδώ πλέον τίθεται και θέμα ερμηνείας των γραπτών (γενικά) κειμένων. Επίσης, θίγεται το φλέγον ζήτημα της ελευθερίας του ψάλλτη, δηλαδή από πού αρχίζει και πού τελειώνει. Τέλος, ίσως με όλα αυτά κατοχυρώνονται και οι μεγάλοι ψάλτες, οι οποίοι πολλάκις άλλα έβλεπαν και άλλα έλεγαν, όπως κατηγορούνται από μερικούς που μόνο την άκρη του δακτύλου τους έβαψαν στην αληθινή τέχνη. Όλα όμως τα παραπάνω λύνονται, όταν λειτουργεί καταλυτικά η πλήρης ένταξη στην παράδοση. Όπως η Ιερά Παράδοση είναι ισοδύναμη με την Αγία Γραφή, έτσι και η προφορική ψαλτική παράδοση, είναι ισοδύναμη με τη γραπτή, όταν ο ψάλλτης, είναι ταπεινά εντεταγμένος στην εκκλησιαστική κοινότητα και δεν αυτοσχεδιάζει κάνοντας του κεφαλιού του.